

О ПОРЕКЛУ НАТПИСА 'Ο'ΩΝ НА ОРЕОЛУ ИКОНЕ ХРИСТОВЕ

Стивен Бигхам

*Faculty of Theology, Ethics and
Philosophy, University of Sherbrooke
(stephane_bigham@yahoo.ca)*

Постала нам је навика да на одређене одлике Христове на иконама више не обраћамо пажњу, мислећи да су та обележја одувек била ту, тако како их данас видимо, узимајући их здраво за готово. Изгледа да смо заборавили како иза сваког од ових обележја постоје историја и богословско значење које би требало да откривамо и проучавамо. Такав је случај и са три грчка слова која се налазе на крстообразном Христовом ореолу.

Ова слова заправо образују партицип презентат грчког глагола бити/јесте – ὢν, којем претходи члан за јединину мушког рода – ὁ. Буквални превод израза 'Ο'ΩΝ био би „сушти“, „постојећи“, што не значи много. „Онај Који Јесте“ је бољи превод. Ове речи су одговор који је на планини Синај добио Мојсије када је питао за име Онога са којим је разговарао. На старојеврејском језику, Онај који

је говорио рекао је да му је име *Јахве*. што је такође партицип презентат.* Грчки преводиоци јеврејске Библије су *Јахве* пренели као 'Ο'ΩΝ.**

Сл. 1. Икона Христовог уласка у Јерусалим – Цвети

Пре него што сам почео да се бавим овим питањем, такође сам мислио да су ова грчка слова

* Међутим, тетраграматон יהוה [jah 'weh] – ЈХВХ, одн. *Јахве*, старојеврејски назив за Бога око чијег порекла и значења библисти имају различите ставове и износе бројне недоумице, није партицип презентат...

** Заправо су преводиоци као Εὐώ ειμι 'Ο'ΩΝ превели фразу יהוה אלהינו – 'ehyeh 'āšer 'ehyeh – Ја Сам Онај Који Јесте (Изд 3, 14); те-

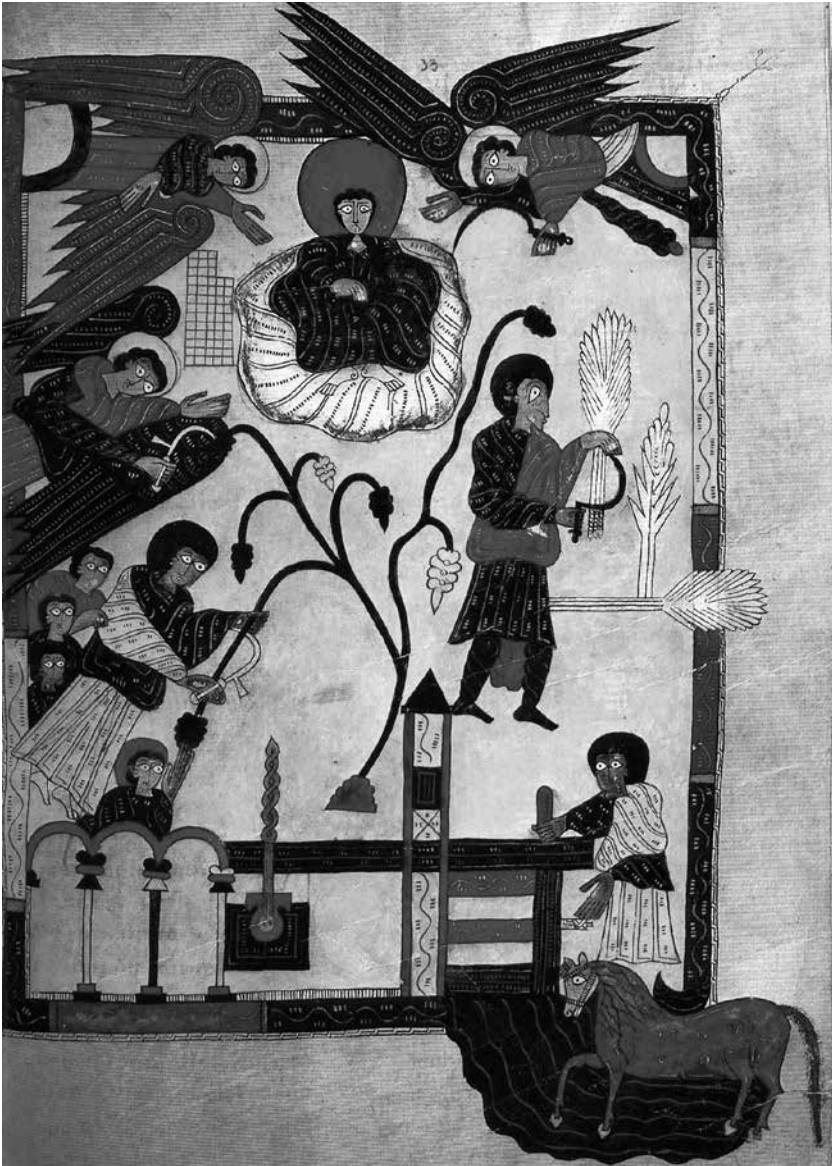
Сл. 2. Фигура Христова, мозаични под, Енглеска, 4. век: нема ореола, али слова ХР налазе се иза Христове главе

одувек била саставни део иконе Христове, али испитујући сачуване ликовне представе Исуса Христа које су до нас дошле из

првог миленијума, па чак и оне настале после краја првог хиљадугодишта, приметио сам да је фраза $\text{O } \Omega\text{N}$ универзално од-

траграматон יהוה [jah'weh] – יהוה , одн. *Јахве*, налази се на много места у Старом Завету, између осталог и у следећем стиху – Изл. 3, 15; међутим, према сачуваним сведочанствима Септуагинте тетраграматон је или задржан у изворном јеврејском облику или преведен на грчки као Κύριος – Господ, а није познато

да је превеђен као $\text{O } \Omega\text{N}$; како год, наш превод прати излагање изворног чланка, те је оно што аутор тврди у изворнику наведено и у преводу. У сваком случају, тетраграматон יהוה између осталог сматра се и скраћивањем фразе יהוה יהוה יהוה , те у суштини ауторова тврдња није нетачна. – *прим. прев.*

Сл. 3. Последњи суд, блажени (Beatus) – илуминирани пергамент из Ескоријала, за који се претпоставља да је из манастира Св. Милан од Когоље (San Millán de la Cogolla), настао око 950–1000. године; манастирска библиотека манастира Св. Лауренција (San Lorenzo de El Escorial)

сутна, како на Западу тако и на Истоку. Стога сам започео потрагу за одговорима на следећа питања: када, где и зашто су хри-

шћани додали ова слова на Христов ореол?

Почео сам тако што сам уочио да је током првог миленију-

Сл. 4. Хапшење Христово, Књига Келса (*Book of Kells*), око 800. године, Библиотека Тринити колеџа (*The Library of Trinity College*), Даблин, Ирска

Сл. 5. Христос у слави, илуминирани пергамент из Јеванђеља Гундохинусових (*Gundohinus*), 754. година, Општинска библиотека, Аутун, Француска

ма Христов ореол понекада био празан и да је, у ређим случајевима, био одсутан (сл. 3–4).

Друге представе приказују неку врсту „декорације“, али без значења (сл. 5–8).

Неколико ликовних представа Христових, међутим, појављује се са речима уписаним на ореолу, али сада више са богословским значењем него као једноставна декорација: LUX, ФОС, REX [и] JUDEX (сл. 9–11). Али О'ΩΝ? Нема га.

Сл. 6. Педесетница, Клинијски лекционар (Cluny Lectionary), из око 1000. године, Француска национална библиотека, Париз

Сл. 7. Христос у слави, Златни олтар Св. Амвросија, око 830–840. г., Црква Св. Амвросија Миланског, Милано, Италија

Сл. 8. Христос, Свети Петар и Павле, мозаик у апсиди, урађен између 817. и 824. године, Црква Св. Пракседе, Рим

Сл. 9. Христос Пантократор у тимпану цркве манастира Св. Феје у Конку (Sainte-Foy de Conques), Француска, 9. век: на крстообразном ореолу стоји натпис REX [и] JUDEX

Сл. 10. Невреме на Галилејском мору, Јеванђелистар Хилде, игуманије манастира у Мешедеру, Келнска школа, око 1000–1020. године, Хесенска библиотека (Hessische Landesbibliothek), Дармштат, Немачка: на крстообразном ореолу налази се натпис LUX

Сл. 11. Крстообразни ореол са натписом ΦΩΣ: Христос Пантократор,
фреска из Цркве Св. Марине и Христине (Sante Marina e Cristina),
Карпињано (Carpignano), Италија, 12. век

Према мојим истраживањима, први примери натписа $\text{O}^{\omega}\text{N}$ на Христовом ореолу појавили су се у Египту око 1130. године (сл.

Сл. 12 (лево). Христос штити нубијског принца, нубијска фреска из око 1150. године, Национални музеј Варшаве, Пољска: обратити пажњу на грчко слово омега, ω , са леве стране; два крака крстообразног ореола су оштећена, али претпоставља се да су се тамо налазила слова О и N

Сл. 13 (изнад). Христос штити нубијског принца, детаљ

14–15), и у Нубији око 1150. године (сл. 12–13). Ови примери познати су нам захваљујући недавним археолошким открићима. Тешко би било могуће, због изолације ових земаља у то време, да је овакав иконопис имао утицаја на остатак хришћанског света. Међутим, требало би да у

Сл. 14. Деир ал-Хонада, Египат, живопис из 1129–1130. године

Сл. 15. Реконструкција живописа из Деир ал-Хонаде

сваком случају останемо опрезни, будући да нас археологија опет може изненадити.

Могуће је се да су прве иконе Христове са натписом $\text{O}^{\omega}\text{N}$ у кр-

стастом ореолу настале у словенским земљама, на Балкану или можда у Русији.

У Нерезима, у Македонији, налазимо примере натписа $\text{O}^{\omega}\text{N}$

Сл. 16. Црква Светог Пантелејмона, Нерези код Скопља, Македонија, живопис из 1164. године

из 1164. године (сл. 16),¹ затим
слии икона Христа Пантокра-

тора из Македоније, датирана на
1250. годину (сл. 17),² за којом

¹ Tania Velmans et al., *Rayonnement de Byzance*, Paris, Zodiaque – Desclée de Brouwer, 1999, колорна табла 53 (стр. 152), стр. 142–144.

² Sacho Kornevski, Elizabeth Dimitrova, *Macédoine byzantine: Histoire de l'Art macédonien du IXe au XIVe siècle*, Éditions

Сл. 17. Христос Пантократор, поклон Архиепископу охридском Константину Кавасили, Црква Богородице Перивлепте – Св. Климента, 1262. година

следује икона Христа Спаситеља из Јарослава, из Русије, из 1250.

Thalia, 2006, стр. 212–213.

године (сл. 18).³

³ S. I. Maslennitsyn, *Jaroslavian Icon-Painting*, Moscow, Iskustvo Publishers, 1973, табла 6, стр. 9–11.

Сл. 18. Христос Спаситељ, 1250. година,
Музеј лепих уметности у Јарославу, Русија

Судећи према фрескама из Протата на Светој Гори, Манојло Панселин, који их је насликао 1290. године, није знао за натпис

Ο ΩΝ (сл. 20),⁴ али „сликару са

⁴ Manuel Panselinos, Dimitrios Salpistis et al. (dir.), *From the Holy Church of the Pro-*

Сл. 19. Тајна вечера, ексонартекс католикона манастира Ватопед, 1312. година

Маслинске горе“ којем се приписују фреске у ексонартексу манастира Ватопеда из 1312. године, овај натпис био је познат (сл. 19).⁵ Дакле, између ових датума,

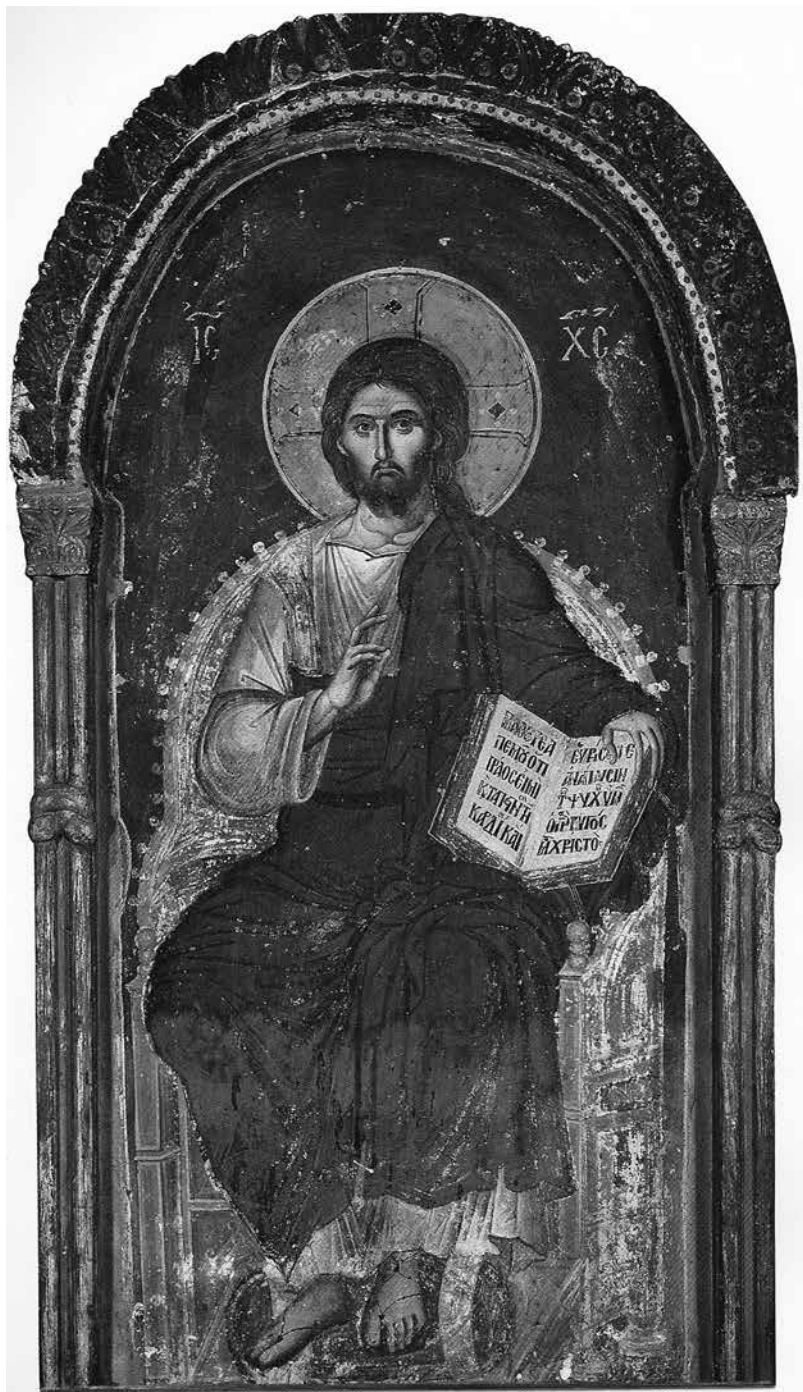
уметник који је знао за натпис Ὁ ὩΝ, дошао је на планину Атос.

На следећем месту, ту је новгородска икона Св. Николе Алексеја Петровог из 1294. године (сл. 21),⁶

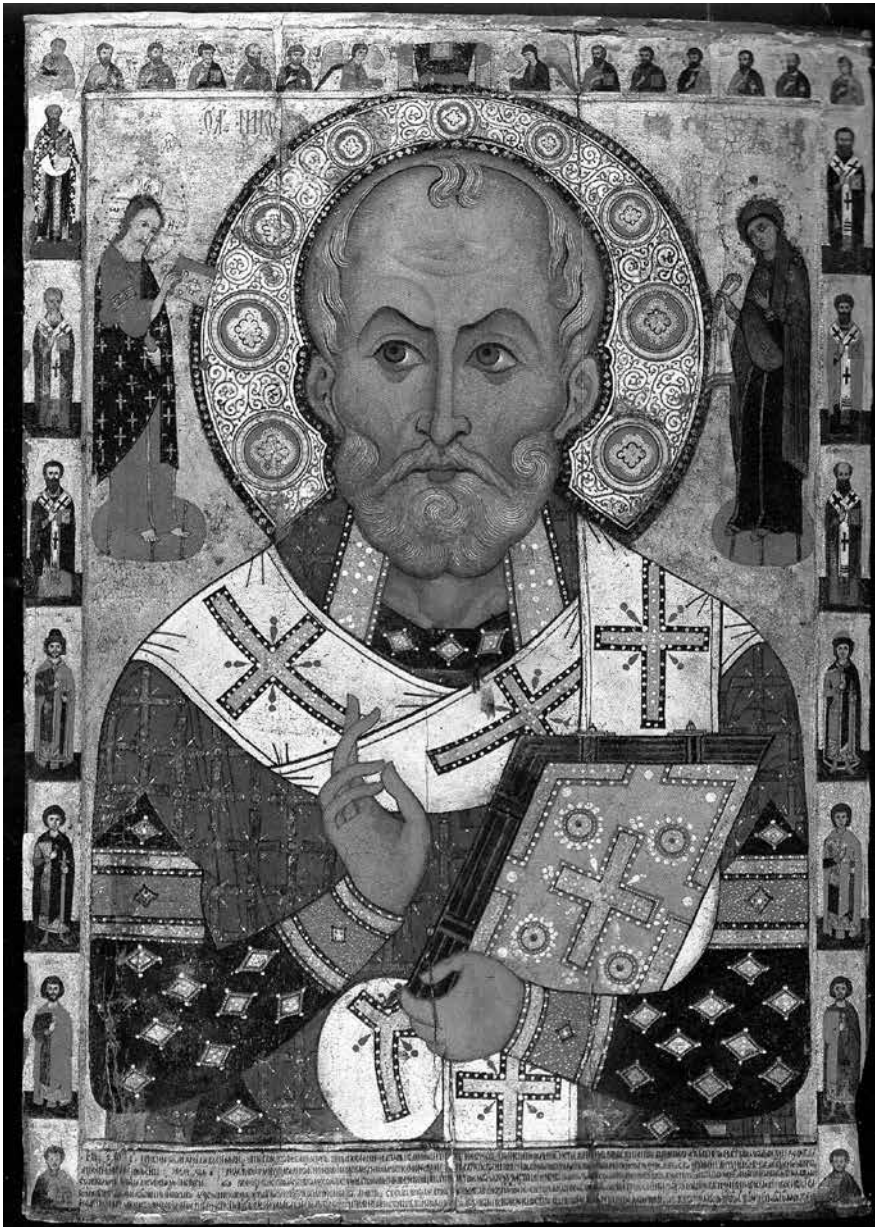
taton, Thessalonika, Hagioritiki Estia, 2003.

⁵ *Ibid*, стр. 58–59 и 301.

⁶ V. N. Lazarev, *Icons Russes: XI–XVIe siècles*, Paris, Desclée de Brouwer, 1996, табла 17, стр. 158.

Сл. 20. Христос на престолу, Протат – Света Гора,
фреска приписана Манојлу Панселину, 1290. година

Сл. 21. Св. Никола Алексеја Петровог, Музеј историје и архитектуре, Новгород, Русија, 1294. година

за којом следе икона Светих Бориса и Глеба из око 1350. године (сл. 24),⁷

фреске из Волотова, недалеко од Новгорода у Русији, из 1380. године (сл. 23),⁸

⁷ *Ibid*, табла 88, стр. 253.

⁸ M. V. Alpatov, *Frescoes of the Church of the Assumption at Volotovo Polye, Moscow*,

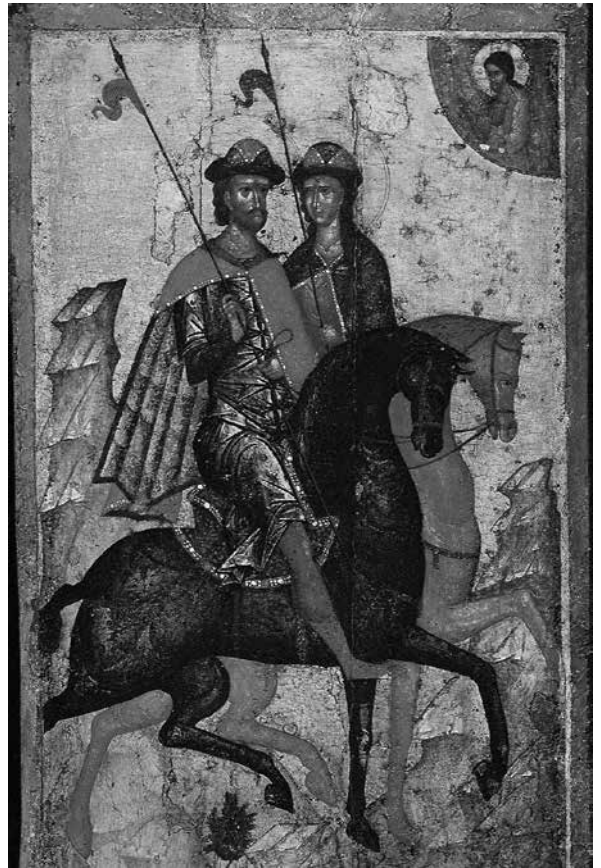
Сл. 22. Св. Никола Алексеја Петровог – детаљ

Сл. 23. Васкрсење Лазарево, Црква Успења Пресвете Богородице, Волотово код Новгорода, Русија, око 1380–1395. године

и фреска Христа – Цара Славе (Христос у гробу) из проскомидије манасти-

Iskusstvo Publishers, 1977, табла 53 et al.

Сл. 24. Св. Борис и Глеб, Псков, Третјаковска галерија, Москва, око 1350. године

ра Каленић, у Србији, из око 1420. године (сл. 25).⁹

⁹ Tania Velmans *et al.*, *Rayonnement*, табла 256, стр. 303–304.

Сл. 25. Христос – Цар Славе; Смирење нашег Господа, Црква Ваведена Пресвете Богородице, Каленић, Србија, око 1410–1420. године

Сл. 26. Умиљеније – Богородица Елеуса, Владимир, Св. Андреј Рубљов, око 1408. године

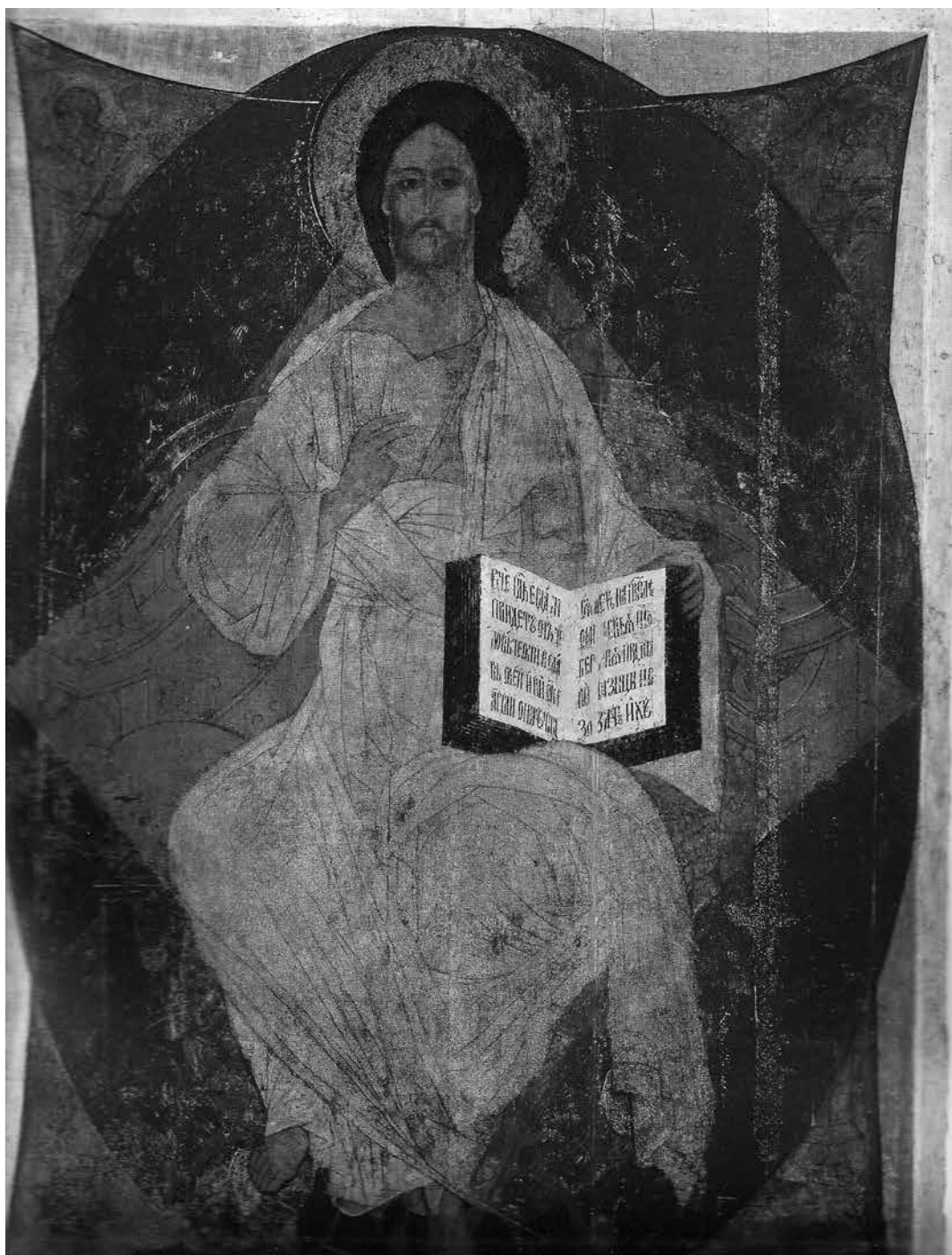
Сл. 27. Умиљеније – Богородица Елеуса, детаљ

Очигледно је Свети Андреј Рубљов знао за овај натпис, али га је ретко користио (сл. 26–27).¹⁰

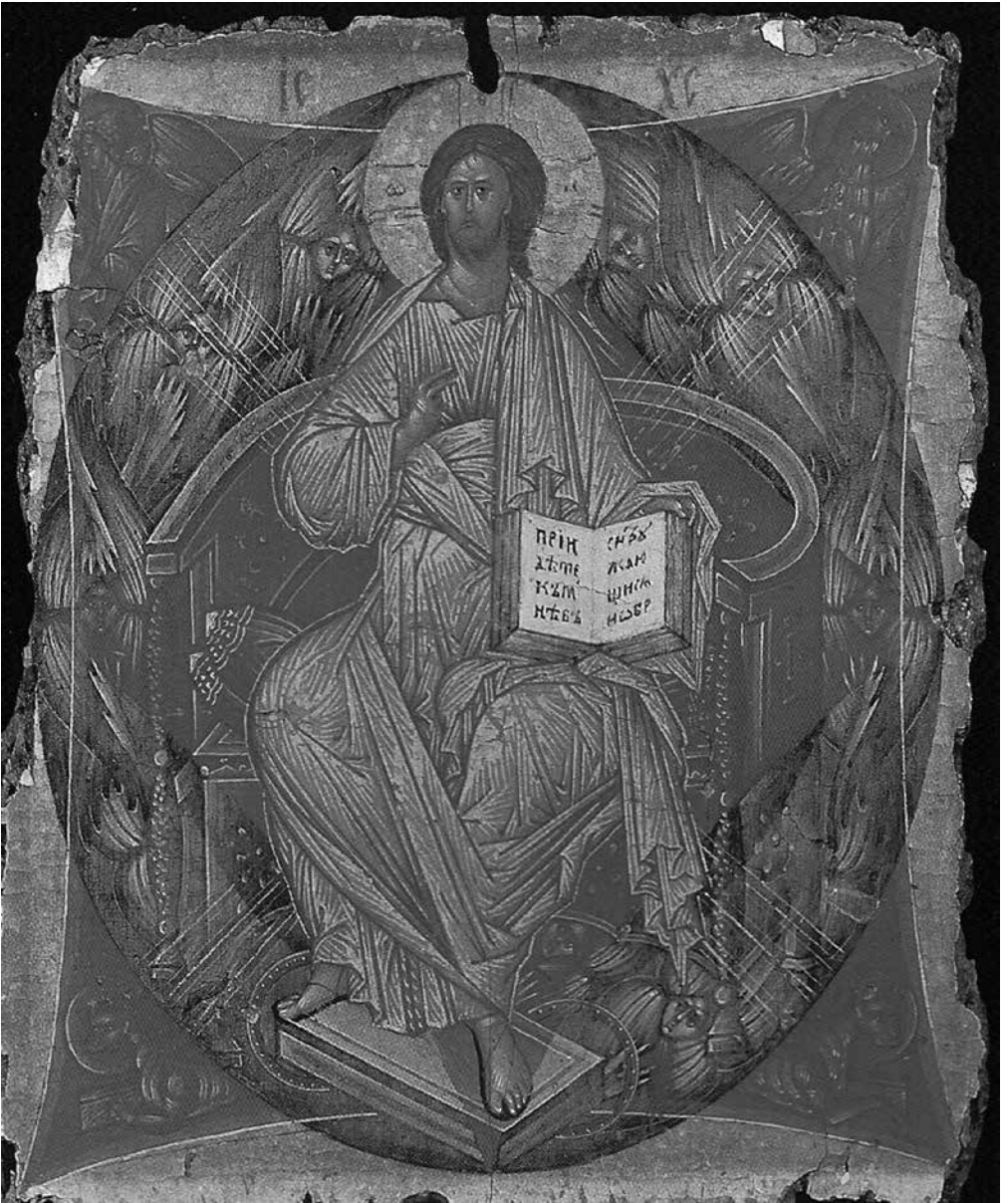
¹⁰ Valeri Sergueïev, *Roublev*, Paris, Desclée de Brouwer, 1994, табла 25, стр. 185.

На икони чији је он аутор, штампаној у књизи на коју смо се позивали, не можемо видети натпис $\text{O}^{\omega}\text{N}$ (сл. 28),¹¹ али на Рубљо-

¹¹ *Ibid*, табла 17, стр. 128.

Сл. 28. Христос Спаситељ, Св. Андреј Рубљов, Данило Црни и остали, 1408. година

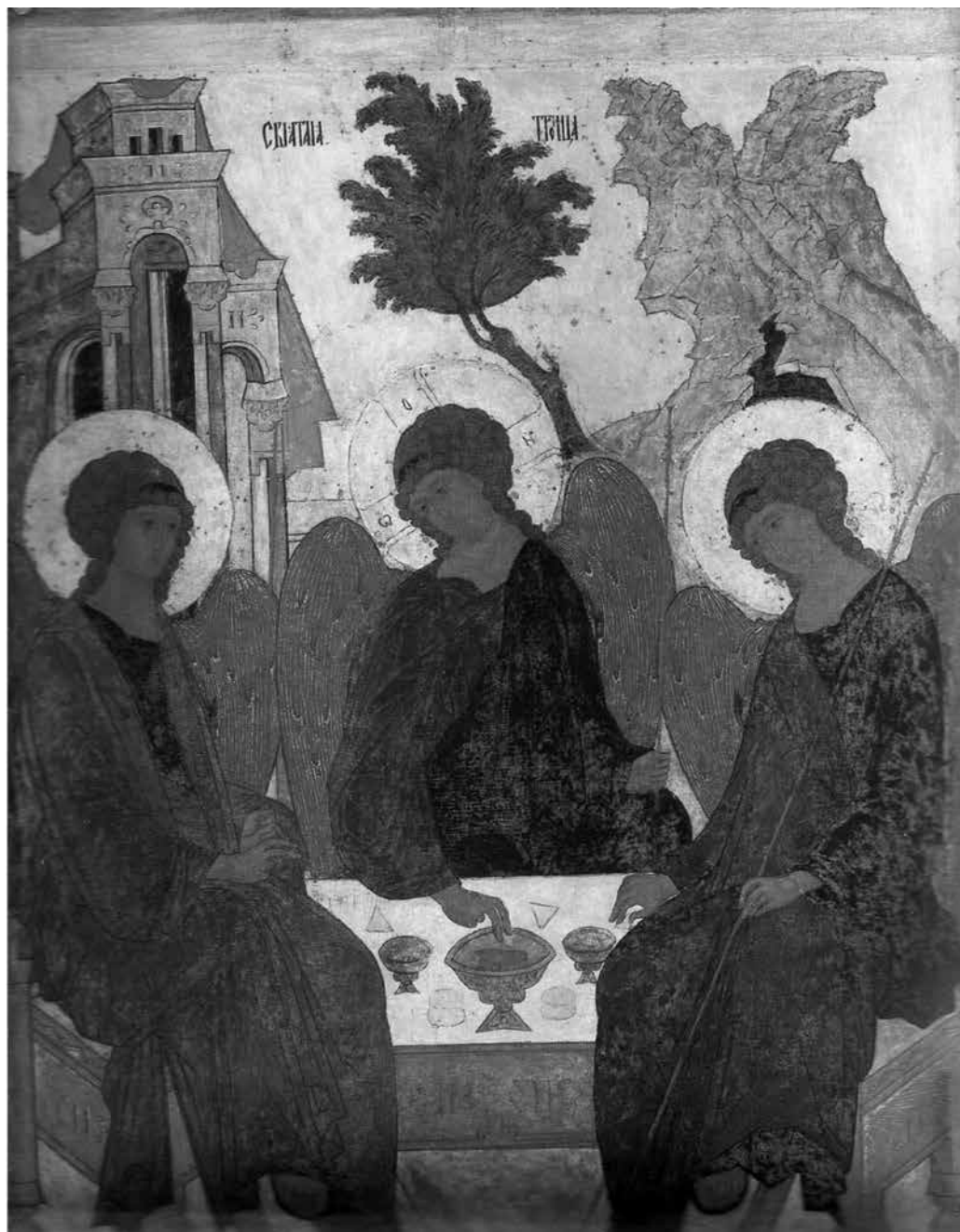
Сл. 29. Христос међу Силама, Св. Андреј Рубљов, око 1400–1410. године

вљевој икони штампаној у књизи Виктора Никитича Лазарева (сл. 29)¹² уочљив је натпис $\text{O}^{\omega}\Omega\text{N}$.

¹² V. N. Lazarev, *Icônes Russes: XIe-XVIe siècles*, табла 102, стр. 292.

Занимљиво је да је на копији Рубљовљеве Свете Тројице (сл. 30)¹³ монах Пајсије натпис $\text{O}^{\omega}\Omega\text{N}$

¹³ Valeri Sergueïev, *Roublev*, табла 40, стр. 238.

Сл. 30. Гостољубље Аврамово, монах Пајсије, 1484–1485. година

поставио у крстообразни ореол
средишњег анђела, сведочећи

тако христолошку интерпрета-
цију ове композиције Гостољу-

бља Аврамовог, а не уобичајени-
је и заступљеније тријадолошко
тумачење.

Ако је наша хипотеза добро
утемељена, и ако је натпис 'О
ΩΝ на Христовом ореолу настао
на Балкану или у Русији током
првих векова другог миленијума –
уколико смо на тај начин
понудили одговор на питање
„где“ и „када“ – онда можемо
прећи на питање „зашто“.¹⁴
Бројна историјска сведочанства
(види библиографију) указу-
ју да се у то време Православ-
на Црква борила против јереси
богумила, дуалистичке секте
која је своја учења супротстави-
ла Цркви. Богумили су, између
осталог, одбацили и Стари За-
вет, прогласивши га за откри-
вење злог бога, и прихватили
само Нови Завет који је открио
доброг бога, Оца Исусовог. Још
од Маркиона у првим векови-
ма, православни хришћани су
доследно одбацивали такво ве-
роучење. Како Исус може бити
Месија Израиља, најављен од
пророка и пројављен у теофа-
нијама Јеврејима, ако хришћа-
ни, нови Израил, немају ника-
кву везу са старим Израиљом? У

¹⁴ Захваљујем се М. Цону Барнсу
(M. John Barns) из Камп Хила у Пен-
силванији, на сугестији која ме је пове-
ла ка трагу који потврђује моју хипоте-
зу „зашто“.

том смислу, шта би могло бити
јача потврда блиске везе изме-
ђу Новог и Старог Завета, као и
идентитета Бога Израиљевог и
Оца Исуса Христа од поставља-
ња натписа 'О ΩΝ у крстообра-
зни ореол Христов? Богослов-
ска потврда постаје очигледна:
онај кога видимо на икони, Исус
из Назарета, који је био разапет,
умро и подигнут из мртвих, та
иста личност управо је онај који
је рекао Мојсију на планини Си-
нај да се зове *Јахве** ('О ΩΝ).

С друге стране, пронашао
сам референцу која повезује
појављивање натписа 'О ΩΝ са
паламитском контроверзом из
средине 14. века. Титос Папамас-
торакис (Titos Papamastorakis),
говорећи о слици 28 у поглављу
свог рада „Богородица Врефока-
туса“ („Our Lady Brephokatou-
sa“), каже следеће:

„Натпис 'О ΩΝ (Онај Који
Јесте) на ореолу Христо-
вом типичан је за прика-
зивање Христа у 14. веку,
нарочито након средине
овог века, када је Право-
славна Црква и званично
прихватила исихастички
покрет.“¹⁵

* Односно „Онај Који Јесте“ – ви-
ди преводачку напомену на стр. 151
– *най. њрв.*

¹⁵ Titos Papamastorakis, „Icons

Било би занимљиво чути образложење – шта је то довело овог аутора до предлагања везе између исихастичког покрета и натписа 'O'ΩN.

Питање порекла натписа 'O'ΩN на икони Христовој заслужује више истраживања, за које се надамо да ћемо га спровести у будућности. Много тога зависи од датирања ликовних представа, јер икона са натписом 'O'ΩN, када се узима изоловано, може

13th–16th Century”, у *Icons of the Holy Monastery of Pantokrator*, Mount Athos: Holy Monastery of Pantokrator, 1998.

бити резултат позније модификације. Оно што остаје као извесно, без обзира на порекло израза 'O'ΩN у одређеном времену или на одређеном географском простору, јесте чињеница да су ове речи бремените теолошким значењем, нарочито онда када су уписане на Христовом ореолу, што потврђује основну тврдњу ове студије: хришћанске иконе првог миленијума, као и оне који су настале у источној половини хришћанског света у другом миленијуму, веома су богословске.

* * *

Библиографија:

Anguélov, Dimitre (1972): *Le bogomilisme en Bulgarie*, Toulouse, Édouard Privat, Éditeur [изворно издање на бугарском: Ангелов, Димитър (1969): *Богомилството в България*, Софија [¹1947, ²1961, ³1969 итд.]].

Anguélov, Dimitre (1978): *Les Balkans au Moyen Age : la Bulgarie des Bogomiles aux Turcs*, London: Variorum Reprints.

Cosmas le prêtre (1954): *Le traité contre les bogomiles*, Henri-Charles Buech et André Vaillant, trs., Paris, Imprimerie nationale [издање изворног текста: Sampimon, Janette (2005): *Cosmas Presbyter. Homily Against the Bogumils. Operational Edition*, Ohio State University].

Goldfrank, David M. (1998): “Burn, Baby, Burn: Popular

- Culture and Heresy in Late Medieval Russia", *The Journal of Popular Culture*, Vol. 31, no. 4 (1998), стр. 17–32.
- Ivanov, Jordan (1976): *Livres et légendes bogomiles : aux sources du catharisme*, Monette Ribeyrol, tr., Paris, G.–P. Maisonneuve et Larose [изворно издање на бугарском: Иванов, Џордан (1925): *Богомилски книги и легенди*, Софија [I изд. Софија 1925, II фототипско изд. Софија: Наука и изкуство, 1970].
- Klibanov, A. (1962): "Les mouvements hérétiques en Russie du XIIIe au XVIe siècle", *Cahiers du monde russe et soviétique*, Vol. 3, nos. 3–4 (1962), стр. 673–684.
- Obolensky, Dimitri (1972): *The Bogomils : A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Twickenham UK: Anthony C. Hall.
- Obolensky, Dimitri (1991): "Bogomils", у Kazhdan, Alexander P. (ed.) (1991): *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Volume I, New York – Oxford: Oxford University Press, стр. 301.
- Sanidopoulos, John (2011): *The Rise of Bogomilism and Its Penetration into Constantinople*, Rollinsford, NH, USA: Orthodox Research Institute.
- Цитирана литература:**
- Alpatov, M. V. (1977): *Frescoes of the Church of the Assumption at Volotovo Polye*, Moscow: Iskusstvo Publishers = Алпатов, Михаил Владимирович (1977): *Фрески цркви Успенија на Волотовом поле*, Фотографији Л. А. Мацулевича, Москва: Искусство.
- Kornevski, S., Dimitrova, E. (2006): *Macédoine byzantine: Histoire de l'Art macédonien du IXe au XIVe siècle*, Paris: Éditions Thalia.
- Lazarev, V. N. (1996): *Icônes Russes: XIe–XVIe siècles*, Paris: Desclée de Brower.
- Maslenitsyin, Stanislav Ivanovič / Масленицын, Станислав Иванович (1973): *Ярославская иконопись = Jaroslavian Icon-Painting*, перевод на ан-

- глиский К. Кук = translated by K. M. Cook, Moscow: Iskustvo Publishers.
- Panselinos, M., Salpistis, D. *et al.* (dir.) (2003): *From the Holy Church of the Protaton, Thessalonika: Hagioritiki Estia* [Salpistis, D. *et al.* (2003): *Manuel Panselinos : From the Holy Church of the Protaton : On the Occasion of the Exhibition "Manuel Panselinos from the Holy Church of the Protaton" in April 2003 in Thessaloniki*, Catalog of an Exhibition held Apr. 2003, General Co-ordinator: Dimitrios Salpistis; Catalogue Authors: Euthymios Tsigaridas *et al.*, Thessaloniki: Agioritiki Hestia].
- Papamastorakis, Titos (1998): "Icons 13th–16th Century", у Papadopoulos, Stelios, and Kapioldassi-Soteropoulos, Chrysoula (ed.) (1998): *Icons of the Holy Monastery of Pantokrator*, Mount Athos: Holy Monastery of Pantokrator.
- Sergueïev, Valeri Nikolaevič (1994): *Roublev*, texte adapt. de l'italien par Philippe Baillet, Paris: Desclée de Brouwer.
- Velmans, Tania *et al.* [Velmans, T., Korać, V., Šuput, M.] (1999): *Rayonnement de Byzance / Les grandes saisons de l'Art Chrétien*, Traduction: Isabella Meloncelli / Anne Guglielmetti, Paris : Zodiaque – Desclée de Brouwer.
- Изворник: Fr. Steven Bigham, „On The Origin of O'ΩN in The Halo of Christ“, *Orthodox Arts Journal*, June 26, 2016, IntRes: <https://www.orthodoxartsjournal.org/on-the-origin-of-o-ωn-in-the-halo-of-christ/> (поцећено 9. 10. 2017. године)
- Превод са енглеској:
Срећко Петровић
- Примљено: 27. 4. 2018.
Одобрено: 30. 4. 2018.

□